

Harald Deceulaer ('Conflicten en conflictregulering in de Antwerpse ambachtswereld') en Karin van Honacker ('De politieke cultuur van de Brusselse ambachten in de achttiende eeuw'). Deceulaer heeft een groot fonds van rechtspraak inzake gildekwesities bewerkt, waaruit hij kan concluderen dat het cliché van de zich in futiele processen uitputtende achttiende-eeuwse ambachten onjuist is: de Antwerpse gilden procedeerden in de zeventiende eeuw veel vaker dan in de achttiende. Van Honackers opstel is vooral opmerkelijk omdat zij daarin, in afwijking van de andere auteurs, tot een negatief oordeel komt over het gildesysteem. Uit het feit dat de wisselende lotgevallen van de Brusselse gilden geen enkele weerslag hadden op hun vertegenwoordiging in de plaatselijke politieke organen, waardoor sommige bedrijfstakken onevenredig sterk vertegenwoordigd waren in vergelijking met andere, concludeert Van Honacker dat het stelsel volledig verstard was en zichzelf had overleefd. Zij gaat daarbij echter voorbij aan het feit dat die verstarring zelf verklaring behoeft en wellicht begrepen zou kunnen worden uit de niet bij voorbaat numeriek opgevatte vertegenwoordigingsbeginselen van de achttiende-eeuwse politieke cultuur. Haar opstel bevat overigens belangwekkende kwantitatieve gegevens over de Brusselse gilden in 1738.

In een laatste sectie belichten Alfons K. L. Thijs en Mare Jacobs de culturele dimensies van de ambachten. Thijs demonstreert in een fraai betoog het belang van de religie voor verenigingen van gezellen in vooral Antwerpen en Brugge. In weerwil van hun reputatie van losbandigheid, en ter compensatie van hun lage aanzien, hechtten juist deze gezellen sterk aan de verering van patroonheiligen. Mare Jacobs tenslotte neemt ons mee naar achttiende-eeuws Nieuwpoort, voor een verkenning van de wisselende gestalten van het zelfbeeld van de corporatieve wereld. Met behulp van moderne inzichten over 'representatie' laat hij zien hoe, dankzij een fonds aan teksten, uiteenlopende vertogen over de gezagsverhoudingen in het corporatieve milieu geconstrueerd konden worden. Welke regels bij dit constructiewerk golden, blijft echter ietwat duister.

Werken volgens de regels wordt niet besloten door een samenvatting of andere verbindende tekst. Twee conclusies dringen zich echter op. In de eerste plaats blijken de gildenarchieven een rijk geschakeerd beeld van de economische, sociale, politieke en culturele dimensies van de stedelijke samenleving in de vroeg-modeme tijd te bieden. Daarbij moet wel aangetekend worden, dat de Belgische archieven op dit vlak rijker schijnen te zijn dan de Nederlandse. Een tweede conclusie kan luiden, dat de regels uit de titel zeker van belang waren, maar bepaald niet altijd naar de letter werden nageleefd. Dit boek toont op voorbeeldige wijze aan dat het onderzoek zich dient te richten op de praktijken van de gildewereld.

Ten slotte is het wellicht van belang om te signaleren dat vier van de zeven opstellen in het boek zich rechtvaardigen — en zich verontschuldigen voor de voorlopigheid der conclusies — met een beroep op de maagdelijkheid van het terrein dat zij betreden. Natuurlijk blijven er nog talrijke aspecten en desiderata over. Maar na *Werken volgens de regels* kan niemand zich meer veroorloven dit argument met dezelfde lichtvoetigheid te gebruiken. De ambachten zijn inderdaad terug!

Maarten Prak

A. J. Jelsma, O. Boersma, ed., *Acta van het consistorie van de Nederlandse gemeente te Londen 1569-1585* (Rijks geschiedkundige publicatién, kleine serie LXXVI; 's-Gravenhage: Instituut voor Nederlandse geschiedenis, 1993, xxxvi + 869 blz., ISBN 90 5216 051 1).

Zoals bekend, is de Nederlandse vluchtelingenkerk te Londen, Austin Friars, vooral in de zestiende eeuw van grote betekenis geweest voor de ontwikkeling van de gereformeerde kerken in ons land. Gesticht in 1550 tijdens de regering van Edward VI, heeft zij gedurende een korte

periode een onafhankelijk, dat wil zeggen los van de staatskerk blijvend, bestaan geleid, onder de superintendent Johannes à Lasco. Consistorieacten over deze periode zijn niet bewaard gebleven. Na Edwards dood en de troonsbestijging van Mary Tudor brak er opnieuw een tijd van verdrukking voor de vluchtelingen aan. De meesten van hen verlieten Engeland en vonden een toevluchtsoord in Emden. Met de komst van koningin Elizabeth keerden deze ballingen grotendeels weer naar Engeland terug. Sedertdien ving — althans wat het uitwendige betreft — een rustiger ontwikkeling van de Londense kerk aan, die nu haar onafhankelijkheid verloor doordat zij gesteld werd onder het gezag van de bisschop van Londen, Edmund Grindal.

De consistorieacten over de eerste jaren van Elizabeths bewind (1560-1563) werden al in 1921 uitgegeven door A. A. van Schelven (Werken uitgegeven door het Historisch Genootschap XLIII). Bij ontstentenis van de acta over de jaren 1564-1569, moest het bij deze korte spanne blijven. Aan de uitgave van Van Schelven was in 1870 een door Abraham Kuypers bezorgde editie voorafgegaan, die de jaren 1569-1571 omvat (Werken van de Marnix-Vereeniging, serie I, 1). De acta uit de jaren 1585-1609 ontbreken wederom.

De uitgave die nu voor ons ligt, biedt niet alleen een verbeterde versie van Kuypers tekst maar breidt deze met vele jaren uit. De Inleiding opent met een heldere en zorgvuldige beschrijving van de manuscripten die aan de editie ten grondslag liggen. Het betreft een verzameling van nogal moeilijk toegankelijke en chronologisch niet altijd op elkaar aansluitende actaboeken, waarin zich soms documenten van andere aard bevinden, die om onduidelijke redenen niet werden opgenomen door J. H. Wessels in zijn onschatbare *Ecclesiae Londino-Batavum Archivum*. (Het zou mijns inziens zeer te wensen zijn dat van dit werk een reprint verscheen, maar dan in kleiner formaat, zodat het hanteerbaar wordt.) De bewerkers hebben in hun editie de chronologie van de acta hersteld en in een aantal bijlagen de bij Hessels ontbrekende documenten afgedrukt.

De tekst werd van een doorlopende nummering voorzien, zodat verwijzingen via het register gemakkelijk kunnen worden gevonden. De bewerkers hebben ervoor gekozen om de oorspronkelijke marginale 'kopjes' van de artikelen te handhaven, op grond van het argument dat deze vrijwel altijd van dezelfde hand zijn als het artikel in kwestie. Er valt over te twisten of dit een valide argument is bij een editie die in andere opzichten (spelling, interpunctie, chronologie) niet als een strikt diplomatische werd opgezet. Mijn voorkeur zou het gehad hebben als de bewerkers in dit opzicht sterker hadden 'ingegrepen'; als zij namen, data en *casus* hadden geüniformeerd en gemoderniseerd. De gebruikers zouden zij zo nog sterker hebben gediend. Maar dat is een detail.

Naast een overzicht van het handschriftelijke materiaal dat aan de uitgave ten grondslag ligt en een verantwoording van de gevolgde editie-principes, biedt de Inleiding een summier overzicht van de geschiedenis, de organisatiestructuur en de predikanten van de Londense vluchtelingenkerk. Met enkele afbeeldingen, een glossarium en een lijst van afkortingen en literatuur wordt de summier inleiding besloten. Het komt mij voor dat hier precies geboden wordt waaraan een gebruiker van deze bron behoefte heeft.

Een uitgave als de onderhavige zal slechts door een enkeling van A tot Z gelezen worden. Daarentegen zal zij door velen — niet alleen kerkhistorici — tot in lengte van jaren, veelvuldig worden geraadpleegd en opgeslagen. Dan vooral is een register een belangrijk, ja onmisbaar instrument. De bewerkers hebben dit kennelijk beseft en de editie afgesloten met een uiterst zorgvuldig register van personen, zaken en plaatsen, niet minder dan 60 bladzijden omvattend. Daarvoor in het bijzonder maar ook overigens voor hun 'selbstlose' arbeid — want wie bronnen uitgeeft, treedt zelf terug en stelt zich primair ten dienste van anderen — verdienen de bewerkers alle lof. Het is een mooie editie geworden, waarmee stellig ook internationaal eer zal worden ingelegd.

D. J. Noordam, *Geringde buffels en heren van stand. Het patriciaat van Leiden, 1574-1700* (Zeven provinciën reeks VIII; Hilversum: Verloren, 1994, 103 blz., ISBN 90 6550 127 4).

Deel acht uit de Zeven Provinciën reeks behandelt een in de geschiedschrijving over de Gouden eeuw merkwaardigerwijs onderbelicht gebleven onderwerp: de samenstelling en het functioneren van de politieke elite in een Hollandse stad. De auteur merkt in de inleiding terecht op dat alleen het Amsterdamse patriciaat voor deze zo belangrijke periode systematisch is onderzocht. Noordams keuze voor het patriciaat van Leiden tussen 1574 en 1700 is nog om een andere reden gelukkig te noemen. Zijn studie vult namelijk het hiaat tussen de publikaties over de Leidse politieke elite tot 1600 van Van Kan, Brand en Lamet, en de dissertatie van Prak over de Leidse elite in de achttiende eeuw.

Noordam stelt twee vragen centraal: in hoeverre verschilden de regenten na 1574 van hun voorgangers en van hun achttiende-eeuwse opvolgers en welke verschillen bestonden er binnen de politieke elite? Een andere belangrijke vraag betreft het moment waarop verschillen binnen het patriciaat duidelijke vormen kregen. Voor de beantwoording van deze vragen met betrekking tot continuïteit en aristocratisering, zijn 318 regenten (op één uitzondering na leden van de veertigraad) onderzocht met behulp van de inmiddels door velen beproefde prosopografische methode, althans dat vermeldt de inleiding. Daarbij wordt de periode 1574-1700 op goede gronden in vieren gedeeld, waarbij de wetsverzetting van 1618, het overlijden van Willem II in 1650 en de wetsverzetting onder Willem III in 1672 als scheidingslijnen fungeren. Deze aanpak resulteert in twee hoofdstukken van in totaal 37 pagina's over met name de samenstelling van de veertigraad, een derde hoofdstuk van 32 pagina's waarin de demografische aspecten centraal staan en een slothoofdstuk van 23 pagina's gewijd aan beroep, vermogen, inkomen, opleiding en levensstijl.

De belangrijkste conclusies luiden dat door de Opstand wel de namen maar niet de (sociale en economische) achtergronden van dé veertigraden veranderden. 1618 daarentegen komt ook uit deze studie naar voren als een zeer ingrijpende gebeurtenis, in elk geval als ingrijpender dan 1672. De jaren 1618-1650 worden daarom gekarakteriseerd als intermezzo in de onderzochte periode. Daarmee krijgt het jaar 1650 ook bij Noordam zijn traditionele bijzondere betekenis. Met het eerste stadhouderloze tijdperk begint de fase die duurde tot het einde van de achttiende eeuw en door Roorda is bestempeld als die van een samenleving in de ban van de aristocratie, ook al nuanceert Noordam diens these voorzover het de adellijke aspiraties van de regenten betreft.

Op de uitwerking van dit belangrijke onderzoek is naast lof echter ook kritiek mogelijk. Een van de sterke punten van dit boek is de aandacht voor de — in het geval van Leiden zeer dynamische — stedelijke context van het patriciaat. Aan de politieke doelstellingen en strategieën van individuele regenten of van families en allianties binnen en buiten de politieke elite besteedt de auteur daarentegen helaas relatief weinig aandacht. De term factiestrijd wordt zelfs niet eens genoemd, terwijl facties volgens Roorda en Prak wel degelijk bestonden in Leiden tijdens de zeventiende eeuw. De politiek wordt in *Geringde buffels en heren van stand* dus vooral van buiten gezien. Mede daardoor ligt er een wel heel sterk accent op demografische factoren en op wetsverzettingen.

Tegen een ander punt van kritiek dekt de auteur zich in door in de conclusie zelf aan te geven dat in het boek '(veel te) weinig aandacht' wordt besteed aan de levensstijl van regenten en hun verwanten. Acht pagina's is inderdaad niet veel. Dit gebrek aan aandacht is om twee redenen jammer. Ten eerste omdat de auteur desondanks toch een aantal ferme uitspraken doet over de sociaalculturele kenmerken van het patriciaat en ten tweede omdat juist de verandering van die kenmerken in de zeventiende eeuw één van de axioma's vormt van de klassieke aristocratische-